

C Z A S O P I S M O A R C H E O L O G I C Z N E

meNhir

Numer 11 (2015-2016)



Na okładce tego numeru prezentujemy zdjęcie Ż. Demczuk i K. Michalczewskiego, które zwyciężyło w organizowanym przez nas konkursie fotograficznym. Poniżej prezentujemy pozostałe nadesłane zdjęcia.



Recenzje:

dr Michał Wasilewski
 dr Paweł Cembrzyński
 mgr Katarzyna Żebrowska
 dr Radosław Palonka

Drodzy czytelnicy,

składamy na Wasze ręce kolejny, jedenasty już numer naszego czasopisma. Kilka rozwiązań, które testowaliśmy w poprzednim, się nie spraw-

menhir
 czasopismo • archeologiczne

dziło, kilka się przyjęło i będzie kontynuowane w następnych numerach. Kluczowym jest przyjmowanie zarówno tekstów o charakterze naukowym (Scientia) jak i innych (Varia), w których opisywać można relacje z wykopalisk, wyjazdów naukowych, turniejów sportowych i innych wydarzeń kulturalnych.

Skład Redakcji:

Redaktor Naczelny:
 Maciej Waclawik

Zastępca redaktora naczelnego:
 Karolina Zagrabińska

Redaktor pomocniczy:
 Aleksandra Słowicka

Redaktor pomocniczy II:
 Maciej Wierzbicki

W tym numerze przede wszystkim wspominamy naszego wykładowcę, dyrektora i dziekana, prof. dr hab. Piotra Kaczanowskiego, który odszedł w kwietniu 2015 roku. Będziecie mieli możliwość przeczytać również o Mandanach zasiedlających Wielkie Równiny, a także akweduktach budowanych w kulturze Nasca, czy też drogach z Chaco Canyon. Losy Starego Świata przybliży artykuł o Krecie, asyryjskich koloniach handlowych, jak również średniowiecznych wyrobach ślusarskich. W sekcji Varia przeczytać można o wystawie Szkoły aleksandryjskiej, która odbyła się w Warszawie w 2012 roku, lub też spacerować się po Petrze.

Serdecznie zapraszamy do lektury!

Redakcja MENHIRA

W numerze:

Redaktorzy sekcji:

Archeologia epoki kamienia i brązu:
 Justyna Rzońca

Archeologia epoki żelaza i średniowiecza:
 Dominik Pęcherek

Archeologia śródziemnomorska:
 Paulina Wołodźko

Archeologia Nowego Świata:
 Anna Słupianek

Archeologia Azji:
 Konrad Abramczuk

Korekta językowa:

Natalia Koczy
 Anna Kuncewicz
 Aleksandra Kucharska

Prof. dr hab. Piotr Kaczanowski (24 lutego 1944 – 5 kwietnia 2015) – krótkie wspomnienie
 Dominik Pecherek

s. 4

Charakterystyka i interpretacje dróg z terenu Chaco Canyon na Południowym Zachodzie Ameryki Północnej

Anna Słupianek

s. 5

Akwedukty kultury Nasca

Jakub Wanot

s. 12

Rolnicy na Wielkich Równinach Ameryki Północnej – Mandanowie

Zuzanna Pedzich

s. 22

Techniki produkcji wyrobów ślusarskich w późnym średniowieczu w świetle znalezisk archeologicznych

Karol Łukomiak

s. 31

Spółczesność i myśl konstrukcyjna prehistorycznej Krety w początkach epoki brązu – zarys

Karolina Hruby

s. 38

Wystawa Szkoła aleksandryjska na Zamku Królewskim w Warszawie

Grzegorz Kurdziel

s. 43

Asyryjskie kolonie handlowe w Anatolii

Dominik Stachowiak

s. 44

Spacer po Petrze

Magdalena Płoszaj

s. 54

Charakterystyka i interpretacje dróg z terenu Chaco Canyon na Południowym Zachodzie Ameryki Północnej

Anna Słupianek

Chaco Canyon od dawna uważane jest za jeden z najbardziej interesujących regionów Południowego Zachodu Ameryki Północnej. Spowodowane jest to nie tylko występowaniem różnorodnych artefaktów, świadczących o szerokich kontaktach kultury Pueblo z innymi terenami, ale również z powodu znajdującej się tam tzw. monumentalnej architektury. Wielkie Domy oraz Wielkie Kivy do tej pory pobudzają wyobraźnię badaczy i skłaniają do licznych dyskusji. Wyjątkowym elementem tego krajobrazu są drogi. Długie i krótsze odcinki dróg mające swój początek w Chaco Canyon, prowadzące do tzw. outliers lub urywające się w przypadkowych miejscach z dala od kanionu. Do czego mogły służyć? Kto je zbudował i jaki miał w tym cel? Jakie miały znaczenie dla całego kompleksu budynków w Chaco Canyon? Poniższy artykuł ma na celu przybliżyć Czytelnikowi problematykę i różnorodność interpretacji dotyczących funkcji dróg, przedstawić pokrótce ich charakterystykę oraz rzucić nieco światła na rolę Chaco Canyon, jaką pełniło dla terenu całego Południowego Zachodu.

Do terenów Południowego Zachodu Ameryki Północnej zaliczamy Arizone, Nowy Meksyk, południową część stanów Kolorado i Utah, część Nevady i Kalifornii oraz północne części meksykańskich stanów Sonora i Chihuahua. Teren ten charakteryzuje się suchym i wymagającym klimatem z małą ilością opadów, co utrudnia uprawę roślin. Surowość tego terenu związana jest nie tylko z gorącym okresem letnim, ale również nieraz z bardzo mroźnymi zimami (Plog 1997, s. 13).

Południowy Zachód pomimo niedogodnych warunków do życia od bardzo dawna, bo jeszcze na długo przed przybyciem białego człowieka na kontynent amerykański, był zamieszkiwany przez ludność licznych plemion indiańskich. Zaraz obok kultur takich jak Hohokam czy Mogollon, jedną z najważniejszych i zarazem najlepiej

przebadanych tradycji kulturowych tego regionu jest kultura Pueblo, której potomkowie żyją do dziś (Benedict 2011, s. 139-142). Początek jej rozwoju datowany jest już na okres Wyplataczy Koszyków. Współcześni Indianie Pueblo nadal pielęgnują i kultywują swoją tradycję (Plog 1997, s. 9). (Tab.1)

Chronologia (Pecos 1927)	
Wyplatacze Koszyków II	I w. p.n.e. – 500 n.e.
Wyplatacze Koszyków III	500 – 700 n.e.
Pueblo I	700 – 900 n.e.
Pueblo II	900 – 1100 n.e.
Pueblo III	1100 – 1300 n.e.
Pueblo IV	1300 – 1600 n.e.
Pueblo V	1600 - dziś

Tab.1. Chronologia kultury Pueblo ustalona w 1927 r. w Pecos (za: Plog 1997, s. 9)

W związku z tym kultura Pueblo jest najlepszym przykładem ciągłości kulturowej na tym obszarze. Rozwijała się na terenie południowo-wschodniego Utah, południowo-zachodniego Kolorado, północno-wschodniej Arizony oraz północno-zachodniego i centralnego Nowego Meksyku (Plog 1997, s. 78). Region ten charakteryzował się niesprzyjającym i trudnym dla osadnictwa klimatem, jednak ludność wspomnianej kultury dobrze przystosowała się do takich warunków. Była to kultura rolnicza, a głównymi roślinami uprawnymi były kukurydza, fasola i rośliny dyniowate. Społeczność tej kultury trudniła się także hodowlą indyków oraz niekiedy łowiectwem (Plog 1997, s. 65-70).

Podstawową zabudową osad kultury Pueblo były tzw. *puebla* – typ domostw tworzących zwartą zabudowę, w której wszystkie budynki są do siebie przyległe. W początkowych fazach rozwoju były parterowe, następnie piętrowe, natomiast głównym materiałem budulcowym była tzw. cegła *adobe* – suszona na słońcu. Dodatkowo wykorzystywano drewno. Budynki zazwyczaj skupione były dookoła niewielkich placów. Taka zabudowa zawierała zarówno pomieszczenia mieszkalne, magazynowe oraz okrągłe, zagłębione w podłożu pomieszczenia typu *kiva* używane m.in. w celach ceremonialnych (Nabokov, Easton 1989, s. 356-

363).

Fenomen Chaco Canyon

Obecnie wiadomo jednak, że nie na całym terenie zamieszkiwanym przez kulturę Pueblo mamy do czynienia z jednolitym budownictwem, jakie prezentowały tradycyjne osady z typową dla nich zabudową. Mam tu na myśli niezwykle konstrukcje architektoniczne w rejonie Chaco Canyon. Budynki o gigantycznych rozmiarach wznoszone głównie z kamienia, tzw. Wielkie Domy, Wielkie Kivy, oraz najbardziej zadziwiający element, jakim są starożytne drogi, skłoniły badaczy do podjęcia szerokich studiów nad osadnictwem tego regionu. Według nich Chaco Canyon mogło być religijnym, politycznym jak i ekonomicznym centrum ówczesnego świata prekolumbijskiej kultury Pueblo (Sebastian 2004, s. 93-99).

Chaco Canyon jest jednym z wielu kanionów znajdujących się na obszarze Południowego Zachodu Stanów Zjednoczonych. Położony jest w północno-zachodniej części stanu Nowy Meksyk. Ma on długość około 30 kilometrów, a jego szerokość w zależności od miejsca waha się pomiędzy 0,5–1 kilometra (Sebastian 1992, s. 10). (Fig.1)

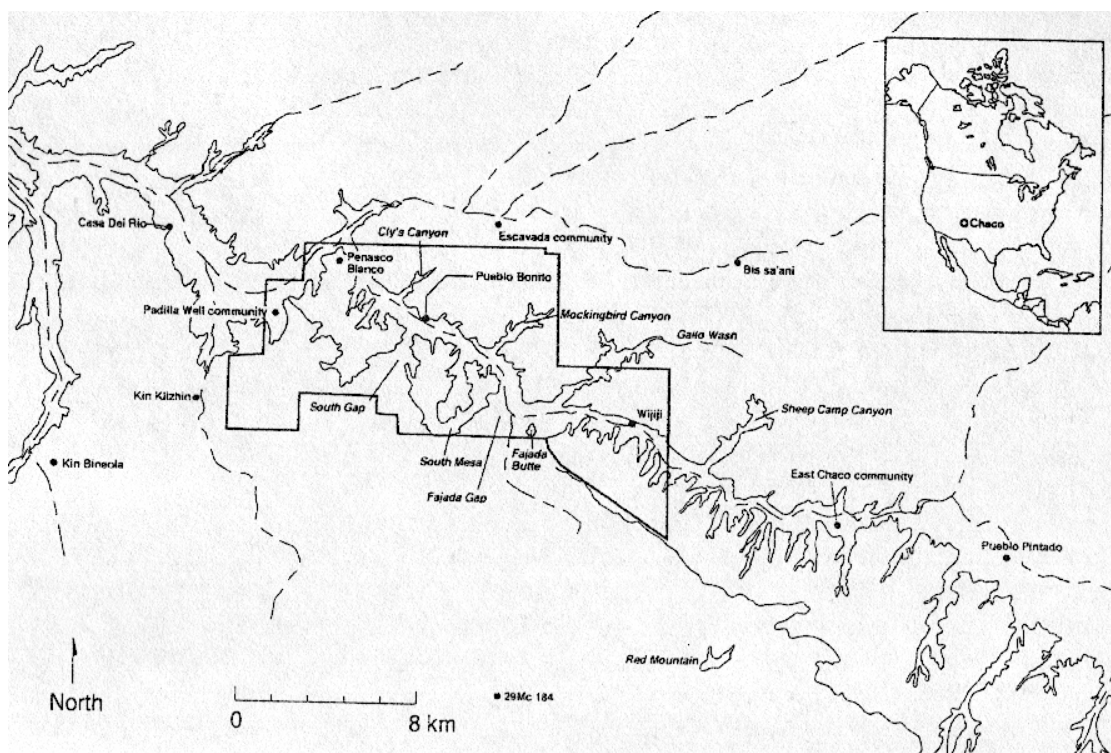


Fig. 1. Lokalizacja Chaco Canyon (za: Lekson S.H., s. 2)

Ślady ludzkiej aktywności na tym terenie znane są już od okresu archaicznego datowanego zazwyczaj od ok. 6000/5500 BC do ok. 500 BC (Vivian, Hilpert 2002, s. 66-67). Natomiast jeżeli chodzi o kulturę Pueblo – najlepiej poznana wczesna osada w tym rejonie pochodzi z okresu Wylataczy Koszyków, a jej nazwa to Shabik’eshchee. Największy rozwój Chaco Canyon przypada na okres od 850 do 1150 roku (Judge 1984, s. 1-11). Doszło tu bowiem do rozwoju monumentalnej architektury w postaci Wielkich Domów (*Great House*), gigantycznych rozmiarów *Kiv* – tzw. Wielkich *Kiv* (pomieszczeń ceremonialnych) oraz stosunkowo długich odcinków dróg. Początek budowy pierwszych Wielkich Domów jest datowany na około 850 rok (Lekson 2004, s. 23-31). Były one wznoszone, tak samo jak Wielkie *Kivy*, nie z cegły suszonej na słońcu, jak było w wypadku typowych domostw ludności Pueblo, lecz z kamienia, najczęściej techniką *core-and-veneer*. Polegała ona na wypełnieniu przestrzeni pomiędzy licem zewnętrznym i wewnętrznym drobniejszymi kamieniami i błotem, co tworzyło pewnego rodzaju zaprawę (Vivian, Hilpert 2002, s. 84-85). Dodatkowo do konstrukcji poszczególnych elementów używano drewna. Wielkie Domy mogły mieć kilka pięter, a ich charakterystyczną cechą była duża liczba pomieszczeń, jakie się w nich znajdowały, gdzie średnia wysokość każdego wynosiła około 3 metrów. Natomiast jeśli chodzi o Wielkie *Kivy* – mogły one być wkomponowane w plan Wielkiego Domu lub być zupełnie odrębnym, samodzielny założeniem. Największe z nich mogły mieć nawet około 20 metrów średnicy (Van Dyke 2007, s. 93-121).

Wiele pytań, jakie stawiali przed sobą badacze, wraz z rozwojem badań nad monumentalną architekturą znalazło odpowiedzi. Na ich miejsce jednak rodziły się nowe wątpliwości dotyczące roli oraz funkcjonowania kanionu. Artefakty znajdowane w czasie badań ewidentnie wskazują na rozległą sieć kontaktów z innymi terenami Ameryki Północnej jak również z Mezoameryką. Z czasem wszystkie te elementy oraz widoczne na wielu mniejszych stanowiskach oddziaływania kanionu zaczęto w literaturze określać fenomenem Chaco Canyon (Brody 1984, s. 13-18).

Drogi jako ważny element monumentalnej architektury

Bardzo ważnym i niespotykanym na innych obszarach Ameryki Północnej elementem zaliczanym do monumentalnej architektury są drogi. Szlaki te są wyjątkowe dla całego terenu Ameryki Północnej, tym bardziej, że mieszkańcy tych terenów nie znali transportu kołowego. Większość dróg została odkryta dzięki fotografii lotniczej, natomiast ich łączna długość jest szacowana na około 2000 kilometrów. Główny problem to dokładne datowanie powstania dróg, co jest spowodowane niedostateczną liczbą lub nawet zupełnym brakiem artefaktów w ich sąsiedztwie, które pozwoliłyby na wyznaczenie dokładnego okresu ich budowy. Na podstawie wstępnych badań przeprowadzonych do tej pory szacuje się, że większość z dróg mogła powstać w okresie pomiędzy 1075 a 1140 rokiem (Powers 1984, s. 52). (Fig. 2)

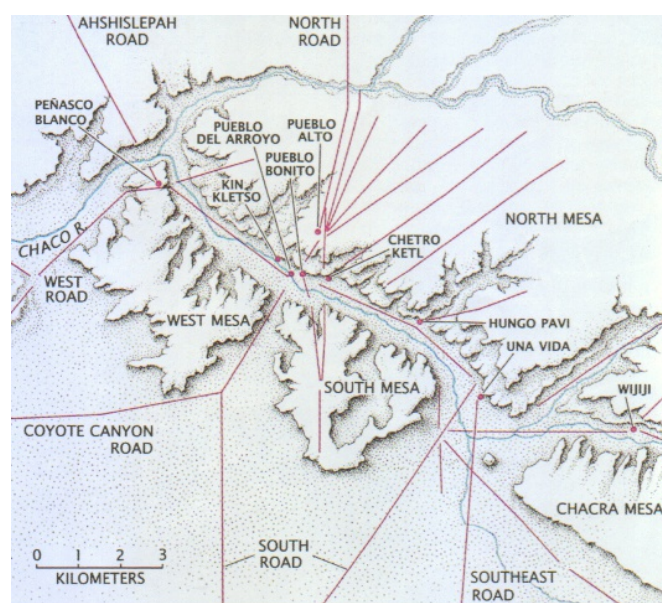


Fig. 2. Rozmieszczenie i kierunek przebiegu dróg w Chaco Canyon oraz przedstawienie lokalizacji najważniejszych stanowisk (Wielkich Domów) w kanionie (za: Lekson S.H., Windes T.C., Judge W.J., s. 4)

Na terenie całego kanionu znane są krótsze odcinki dróg, ale też dość długie, biegnące daleko poza jego obszar (Vivian 1997a, s. 17–19). Ich średnia szerokość wynosiła około 9 metrów, jednak współcześnie trudno jest niekiedy rozpoznać ich granice. Sugeruje się, że prawdopodobnie mogły je wyznaczać m.in. pojedyncze kamienie lub niskie,

ok. 15-centymetrowej wysokości, wały (Vivian 1997a, s. 24-25). Cechą charakterystyczną dróg jest również ich przebieg: ciągną się w linii prostej bez względu na przeszkody terenowe. Część z nich to krótkie odcinki, które, jak się wydaje, łączyły poszczególne Wielkie Domy z wolnostojącymi, odosobnionymi Wielkimi Kivami. Zaobserwowano jednak, że tego typu połączenia występują jedynie wówczas, gdy wspomniane dwa typy budynków znajdują się od siebie w odległości nie większej niż jeden kilometr. Zauważono również, że część z Wielkich Domów znajduje się w bezpośrednim sąsiedztwie dróg. Skłoniło to badaczy do podjęcia próby odpowiedzi na pytanie, czy w tym wypadku nie mamy do czynienia z hierarchizacją poszczególnych Wielkich Domostw ze względu na funkcje, jakie mogły pełnić, jak np. sprawowanie kontroli nad tym, kto przemierza dane odcinki dróg (Vivian 1997a, s. 20-21). Można jednak zauważyć, że część z dróg wybiegających daleko poza kanion łączy go z tzw. *outliers*. Stanowiska tego typu położone są w pewnej odległości od Chaco Canyon, niekiedy jest to nawet kilkadziesiąt lub więcej kilometrów, tak jak w przypadku Chimney Rock oddalonego o około 130 kilometrów. Architektura *outliers* wyraźnie nawiązuje do tego, co znamy z obszaru kanionu, tak samo jak zabytki ruchome znajdowane na tych stanowiskach (Powers 1984, s. 52-53; Vivian, Hilpert 2002, s. 209-212). (Fig.3.)

Wspomniane artefakty skłoniły również badaczy do uwzględnienia w swoich interpretacjach roli kanionu jako ważnego ośrodka handlowego oraz redystrybucji towarów. Miałyby na to wskazywać także rozmieszczenie dróg, gdyż Chaco Canyon znajdowało się na ich skrzyżowaniu, co dodatkowo może świadczyć o jego znaczeniu (Vivian 1997a, s. 10).

Morfologia dróg

Oprócz elementów wyznaczających w terenie granice dróg, zidentyfikowanych zostało również wiele innych założeń, które uważa się obecnie za konstrukcje występujące w połączeniu z drogami. Zaliczają się do nich m.in. bramy, których obecność stwierdzono w niektórych Wielkich Domach takich jak np. Pueblo Alto. Miały one od jednego do – być może – kilku metrów szerokości i zakładane mogły być w miejscach, gdzie kilka dróg łączyło się w jednym punkcie przy ścianie Wielkiego Domu (Vivian 1997a, s. 27). Innym elementem były rozwiązania architektoniczne ułatwiające przebycie przeszkód terenowych, przez które przebiegały drogi, co związane było z ich linearnym rozplanowaniem. Były to np. mosty, których pozostałościami są kamienne fundamenty (ich nawierzchnia nie zachowała się, ponieważ prawdopodobnie była wykonana z drewna) oraz rampy – raczej jako konstrukcje kamienno-ziemne (Vivian 1997a, s. 27-29). Jednym z najbardziej znanych elementów dróg są schody wykute w skalistym klifie. (Fig.4.)

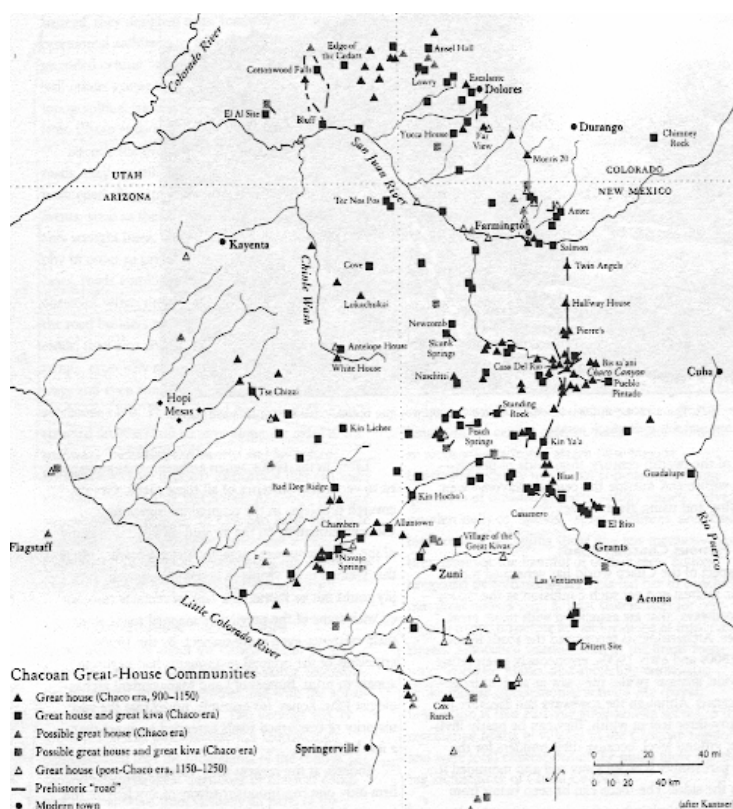


Fig. 4. Jeden z wielu przykładów skalnych schodów wykutych w zboczach kanionu (za: Lekson S.H., Windes T.C., Judge W.J., s. 8)

Fig. 3. Występowanie monumentalnej architektury poza Chaco Canyon (za: Kantner J., s. 72)

Najsłynniejszymi z nich, odkrytymi w czasie jednych z najwcześniejszych badań przeprowadzanych w kanionie, są *Jackson Staircase*. Część z odkrytych schodów kończy się jednak kilka metrów nad dnem kanionu, w związku z tym sugeruje się, że prowadziły do niego drabiny, które uległy zniszczeniu i nie zachowały się do dzisiejszych czasów (Vivian 1997a, s. 27-28; Vivian, Hilpert 2002, s. 135).

Poza wymienionymi elementami dróg, zidentyfikowanych zostało również wiele innych założeń, które uważa się obecnie za konstrukcje lokalizowane w ich sąsiedztwie. Wiadomo, że należy wiązać je z funkcjonowaniem dróg, lecz ich dokładne przeznaczenie do tej pory nie zostało jednoznacznie określone. Tego typu założeniami są np. *herraduras*, które miały najczęściej wysokość około jednego metra, były okrągłe lub miały kształt podkowy o średnicy około 5–7 metrów. Prawdopodobnie ułatwiały one orientację w terenie lub służyły jako punkty obserwacyjne lokowane w okolicy dróg, najczęściej na ich skrzyżowaniach (Vivian 1997a, s. 21-22). Inne to *avanzadas* – niewielkie budynki posiadające od jednego do czterech pomieszczeń, proste, nieskomplikowane konstrukcje sytuowane w pobliżu dróg, oraz *zambullidas* – również proste w swojej formie budynki z kilkoma pomieszczeniami, które nie posiadały *kiv*. Jak dotąd jednak informacje o *zambullidas* nie zostały sprecyzowane (Vivian 1997a, s. 22).

Interpretacje

Dwoma najdłuższymi odcinkami dróg są tzw. *Great North Road* – Droga Północna i *South Road* – Droga Południowa. Droga Północna ma początek w Chaco Canyon i biegnie daleko na północ, gdzie w okolicach Kutz Canyon urywa się nagle, natomiast Droga Południowa wybiega z Chaco Canyon i kończy się prawdopodobnie w okolicach Dutton Plateau (Kantner 2004, s. 75; Vivian, Hilpert 2002, s. 226-227). Badacze proponują przynajmniej kilka różnych interpretacji na temat funkcji, jakie mogły mieć drogi występujące w tym rejonie. Jedna z teorii wskazuje na astronomiczne znaczenie rozlokowania dróg i ich symbolikę. Drogi Północna i Południowa nie tylko miałyby wyznaczać główne kierunki świata, ale ich rozlokowanie mogło mieć również związek

z podaniami i mitologią zamieszkujących te tereny Indian. W tym wypadku Droga Północna mogła być związana z wierzeniami, według których z kierunku północnego miały przybywać dusze przodków – w związku z tym być może kojarzono ze śmiercią oraz światem podziemnym. Natomiast Droga Południowa mogła być rozumiana jako jej przeciwieństwo, jako symbol życia (Van Dyke 2004, s. 83-84).

Nie zapominajmy jednak, że interpretacje funkcji dróg jako jednego z elementów monumentalnej architektury kanionu, są ściśle związane z interpretacjami roli samego Chaco Canyon. Biorąc pod uwagę interpretacje, w których Chaco Canyon jest przedstawiane jako centrum wymiany towarów i ich redystrybucji, to w tym wypadku drogi miały być wykorzystywane do sprowadzania konkretnych towarów z poszczególnych rejonów Południowego Zachodu, jak również do ich podziału w zależności od potrzeb. Liczne przedmioty znajdujące w Wielkich Domach, zarówno o pochodzeniu lokalnym, jak i bardziej prestiżowe pochodzące nawet z terenów Mezoameryki (Powers 1984, s. 52-53; Toll, Cordell 2004, s. 33-40) miałyby potwierdzać tego typu interpretacje. Inne teorie mówią o ważnej roli kanionu jako centrum religijnego, do którego przybywała bardzo duża liczba pielgrzymów z różnych terenów zasiedlonych przez ludność Pueblo. Miałyby to wyjątkowe znaczenie dla życia tych społeczności, ponieważ dawałyby możliwość kontaktów pomiędzy ludźmi na co dzień dzielonych dużym dystansem. Kontakty takie miały sprzyjać wzmocnieniu więzi społecznych, wymianie informacji oraz zawieraniu małżeństw (Malville, Malville 2001, s. 327-334;). Drogi natomiast miałyby mieć funkcje ceremonialne, jako np. drogi procesyjne, porównywane niekiedy do tych znanych z Mezoameryki, nazywanych *sakbe* (Lekson, Windes, McKenna 2006, s. 107). Biorąc pod uwagę, że wiele z dróg łączy Chaco Canyon z poszczególnymi *outliers*, wskazuje się, że mogły mieć one znaczenie astronomiczne i symboliczne, będąc odzwierciedleniem więzi i relacji, jakimi były połączone wspomniane mniejsze stanowiska z Chaco Canyon jako ośrodkiem centralnym. Część badaczy zwraca jednak uwagę, że być może nie mamy tylko i wyłącznie do czynienia z partnerskimi stosunkami pomiędzy kanionem

Chaco, a stanowiskami *outliers*, ponieważ nie jest wykluczone, że możemy mówić o ich pewnym uzależnieniu od kanionu (Vivian 1997b, s. 53-54). Należy jednak pamiętać, że mówimy tu nie tylko o transporcie towarów poza kanion, ale też o sprowadzaniu różnych surowców do kanionu, nawet z terenów oddalonych na bardzo duże odległości. Takim przykładem może być transport drewna wykorzystywanego do budowy monumentalnej architektury, sprowadzanego z terenów Chuska Mountains, Mount Tylor czy nawet z Chimney Rock (Windes, McKenna 2001, s. 122-123; Snygg, Windes 1998, s. 9). To samo dotyczy też innych przedmiotów, jak ceramiki, różnych rodzajów krzemienia oraz turkusy (Cameron 2001, s. 79-102).

W literaturze pojawiają się jednak też takie interpretacje, które wzbudzają wiele wątpliwości i są raczej odrzucane przez większość badaczy, jak np. propozycja przyjmowania drogi za dowód na ścisłą kontrolę i polityczną dominację Chaco Canyon nad *outliers*. W tym wypadku drogi miałyby służyć do szybkiego przemieszczania się oddziałów z centrum do terenów podporządkowanych. Nie ma jednak wystarczająco dobrych i jasnych przesłanek, by takie interpretacje mogły być konkretnie uzasadnione (Vivian 1997b, s. 47-49).

Bez względu na powód budowy dróg i ich hipotetyczną funkcję, bez wątpienia są to wyjątkowe założenia dla obszaru całego Południowego Zachodu Stanów Zjednoczonych. Ich powstanie było dużym przedsięwzięciem i wymagało zaangażowania wielu osób, tak samo jak w wypadku budowy Wielkich Domów oraz Wielkich *Kiv*. Według wszystkich badaczy nie ulega wątpliwości, że Chaco Canyon odgrywało wyjątkową rolę dla całej społeczności kultury Pueblo, czego dowodem są imponujące rozmiary budowli oraz występowanie różnorodnych przedmiotów pochodzących z odległych terenów (Vivian, Hilpert 2002, s. 16, 25). Podjęcie dyskusji na temat samych dróg, ich sposobu konstrukcji oraz funkcji nie jest łatwe. Brak artefaktów bezpośrednio powiązanych z rozpoznanymi do tej pory odcinkami dróg zdecydowanie utrudnia ich datowanie.

Drogi są traktowane jako nieodłączny element krajobrazu Chaco Canyon, co również daje nam więcej możliwości podjęcia prób ich interpretacji. Niemniej jednak, pomimo wielu lat badań nad Chaco Canyon i jego poszczególnymi elementami, do tej pory nie posiadamy wystarczających informacji pozwalających na udzielenie jednoznacznej odpowiedzi na coraz to nowe pytania (Sebastain 1992, s. 1-8).

Bibliografia:

Benedict R. (2011) *Wzory kultury*, Warszawa

Brody J.J. (1984) Chacoan Art and the Chaco Phenomenon, [w:] Noble D.G., *New Light on Chaco Canyon*, Santa Fe, s. 13-18

Cameron C.M. (2011) *Pink Chert, Projectile Points, and the Chacoan Regional System*, *American Antiquity* 66, s. 79-102

Judge W.J. (1984) *New Light on Chaco Canyon*, [w:] Noble D.G., *New Light on Chaco Canyon*, Santa Fe, s. 1-12

Kantner J. (2004) Great-House Communities and the Chaco World, [w:] Noble D.G., *In Search of Chaco. New Approaches to an Archaeological Enigma*, Santa Fe, s. 70-77

Lekson S.H. (2007) Introduction, [w:] Lekson S.H., *The Architecture of Chaco Canyon*, New Mexico, Salt Lake City, s. 1-6

Lekson S.H., Windes T.C., Stein J.R., Judge W.J. (1988) *The Chaco Canyon Community*, *Scientific American* 259, s. 100-109

Lekson S.H. (2004) Architecture: The – Central Matter of Chaco Canyon, [w:] Noble D.G., *In Search of Chaco. New Approaches to an Archaeological Enigma*, Santa Fe, s. 22-31

- Lekson S.H., Windes T.C., McKenna P.J.** (2006) Architecture, [w:] Lekson S.H., *The Archaeology of Chaco Canyon*, Santa Fe, s. 67-116
- Malville J.M., Malville N.J.** (2001) *Pilgrimage and Periodic Festivals as Processes of Social Integration on Chaco Canyon*, Kiva 66, s.367-334
- Nabokov P., Easton R.** (1989) *Native American Architecture*, New York
- Plog S.** (1997) *Ancient Peoples of the American Southwest*, London
- Powers R.P.** (1984) Outliers and Roads in the Chaco System, [w:] Noble D.G., *New Light on Chaco Canyon*, Santa Fe, s. 45-58
- Sebastian L.** (1992) *The Chaco Anasazi. Sociopolitical Evolution in the Prehistoric Southwest*, New York
- Sebastian L.** (2004) *Understanding Chacoan Society*, [w:] s. 93-99
- Snygg J., Windes T.** (1998) *Long, Wide Roads and Great Kiva Roofs*, Kiva 64, s.7-23
- Toll H.W., Cordell L.S.** (2004) Artifacts in Chaco: Where They Came From and What They Mean, [w:] Noble D.G., *In Search of Chaco. New Approaches to an Archaeological Enigma*, Santa Fe, s. 32-40
- Windes T.C., McKenna P.J.** (2001) *Going Against the Grain: Wood Production in Chacoan Society*, American Antiquity 66, s. 119-140
- Van Dyke R.M.** (2004) Chaco's Sacred Geography, [w:] Noble D.G., *In Search of Chaco. New Approaches to an Archaeological Enigma*, Santa Fe, s. 78-85
- Van Dyke R.M.** (2007) Great Kivas in Time, Space, and Society, [w:] Lekson S.H., *The Architecture of Chaco Canyon*, New Mexico, Salt Lake City, s. 93-126
- Vivian R.G.** (1997a) *Chacoan Roads: Morphology*, Kiva 63, s. 7-34
- Vivian R.G.** (1997b) *Chacoan Roads: Function*, Kiva 63, s. 35-67
- Vivian R.G., Hilpert B.** (2002) *The Chaco Handbook. An Encyclopedic Guide*, Salt Lake City

